

KANCELARIE
MIAST SZLACHECKICH
WIELKOPOLSKI
W OKRESIE NOWOŻYTNYM

MARCIN FRAŚ

KANCELARIE
MIAST SZLACHECKICH
WIELKOPOLSKI
W OKRESIE NOWOŻYTNYM

POZNAŃ – BYDGOSZCZ 2024

Projekt okładki:
Wydawnictwo Rys

Ilustracja na okładce:
Fragment mapy Polski Johna Seepa z 1676 roku

Recenzja:
dr hab. Michał Zwierzykowski prof. UAM
dr hab. Magdalena Biniś-Szkopek, prof. UAM

Copyright © by:
Marcin Frańś

Copyright © by:
Archiwum Państwowe w Poznaniu
Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Copyright © by:
Wydawnictwo Rys

Korekta:
Hanna Kossak-Nowocień
Sebastian Surendra

Wydanie I
Poznań 2024

ISBN 978-83-963138-6-7
ISBN 978-83-970322-1-7
ISBN 978-83-68006-59-9

Wydanie:

Archiwum Państwowe w Poznaniu
ul. 23 Lutego 41/43
61-744 Poznań
tel. (61) 852-46-01
e-mail: archiwum@poznan.ap.gov.pl

Wydawnictwo Rys
Dąbrówka, ul. Kolejowa 41
62-070 Dopiewo
tel. 600 44 55 80
e-mail: tomasz.paluszynski@wydawnictworys.com
www.wydawnictworys.com

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
ul. Karłowicza 17
85-092 Bydgoszcz
tel. 22 439 04 21
e-mail: kancelaria@bydgoszcz.ap.gov.pl

**Wydawnictwo punktowane uwzględnione
w „Wykazie wydawnictw publikujących
recenzowane monografie naukowe”
opublikowanym przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
17 grudnia 2019
Identyfikator wydawnictwa: 73900**

Przedmowa

Miasta szlacheckie to bardzo ważna część świata mieszczańskiego dawnej Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej od XVI do XVIII wieku, w wielu przypadkach o genezie sięgającej jeszcze wieków średnich. Ich funkcjonowanie to istotne zagadnienie, które od dawna czekało na profesjonalne opublikowane opracowanie. Problem ten jest szczególnie ważny dla Wielkopolski, gdzie stanowiły one przeważający liczebnie składnik tkanki miejskiej oraz jedną z podstaw specyfiki społecznej i gospodarczej tej prowincji.

Źródła aktowe dotyczące dziejów miast w okresie nowożytnym, zgromadzone przede wszystkim w polskich archiwach państwowych, to materiał nie łatwy do badania z uwagi na swą różnorodność zarówno pod względem formy zapisu, używanych przez pisarzy języków, czy też brak ujednoczonej formuły postępowania. Dodatkowo kancelarie miast w Polsce to krajobraz wielu bardzo indywidualnych organizmów, których funkcjonowaniem rządziła praktyka i zakres przygotowania pisarza. Stąd historycy, którzy biorą na warsztat badawczy dokumenty i księgi miejskie podejmują się realizacji tematów niełatwych, choć niewątpliwie bardzo ważnych i potrzebnych. Kancelarie miast szlacheckich w Polsce w okresie nowożytnym nie zostały do tej pory kompleksowo omówione w historiografii. Nieduże ośrodki miejskie, jakimi przeważnie były miasta szlacheckie w Wielkopolsce, najczęściej nie dbały szczególnie o produkcję aktową, a także o jej właściwą organizację. Dodatkowo, skomplikowane dzieje Rzeczypospolitej spowodowały nie tylko luki w zachowaniu, ale także duże rozproszenie materiału, który został w kancelariach tych wytworzony.

Studia nad polskimi kancelariami miejskimi okresu staropolskiego zainicjowali w latach 50. ubiegłego wieku przede wszystkim pracownicy archiwów państwowych. Wynikało to z konieczności opracowania akt miejskich, stanowiących ważny element zasobu tychże placówek. Warto podkreślić, iż badawcze wykazywali zainteresowanie nimi przez kilkadziesiąt lat, jednak po zakończeniu procesu opracowywania akt miejskich przestali się nimi zajmować. Ich miejsce zajęli pracownicy wyższych uczelni oraz ich uczniowie, wykazując wiele inwencji na tym przedwcześnie opuszczonym przez archiwistów polu badawczym. Wysiłek badawczy obu środowisk w tej dziedzinie okazał się bardzo owocny dla archiwistyki i dyplomatyki.

Zainteresowanie kancelariami miast wielkopolskich było do tej pory ograniczone i obejmowało jedynie Poznań, ale należy podkreślić, iż z bardzo dobrym skutkiem. W tym miejscu trzeba przypomnieć, iż w 1967 r. ukazała się drukiem monografia Ireny Radtke *Kancelaria miasta Poznania do 1570 r.*, do dzisiaj zachowująca swoją wartość. Problem polegał na tym, że poza miastem centralnym tej ważnej prowincji, nie badano innych miast wielkopolskich. Powodowało to lukę w stanie wiedzy o dokumentacji mniejszych ośrodków miejskich tej dzielnicy.

Dlatego dobrze się stało, iż w 2022 roku powstała praca doktorska pt. „Kancelarie miast szlacheckich Wielkopolski w okresie nowożytnym”, przygotowana przez ówczesnego mgr. Marcina Frąsía, pracownika Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Praca napisana pod kierunkiem prof. Waldemara Chorążyczewskiego na w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, znakomicie to puste miejsce wypełniła, pokazując szczegółowy obraz działalności kancelaryjnej wielkopolskich miast szlacheckich, którego tak bardzo brakowało.

Mając na względzie z jednej strony okoliczność ww. miejsca zatrudnienia Autora pracy, z drugiej natomiast fakt, iż znacząca część archiwaliów pozostałych po działalności miast

wielkopolskich w okresie staropolskim znajduje się przede wszystkim w zasobie Archiwum Państwowego Poznaniu oraz Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, placówki te z wielką przychylnością odniosły się do propozycji dr. Marcina Frąsia, przygotowania, w oparciu o dysertację doktorską, publikacji książkowej poświęconej kancelariom miast szlacheckich Wielkopolski w okresie nowożytnym. Pierwsza próba w tym względzie została podjęta już w 2023 roku. Jednak z uwagi na konieczność wprowadzenia zmian i uzupełnień, wynikających ze zidentyfikowania dodatkowych materiałów źródłowych oraz uwzględnienia sugestii zawartych w recenzjach wydawniczych, prace te zostały przesunięte w czasie i w bieżącym roku zostały sfinalizowane.

Realizacja niniejszego projektu wydawniczego stała się możliwa przede wszystkim dzięki wyteżonej pracy włożonej przez Autora w wieloletnie prace badawcze, które zaowocowały zgromadzeniem ogromnego materiału źródłowego oraz wiedzy na temat pozostałości po spuściźnie archiwalnej miast szlacheckich z terenu dawnej Wielkopolski od średniowiecza do końca XVIII w. Poszczególne rozdziały prezentują w bardzo przejrzysty sposób wyniki analiz ogromnego, co trzeba podkreślić, bardzo rozproszonego materiału, w większości przypadków zachowanego szczerunkowo. Całość znakomicie uzupełniają dobrze dobrane, liczne ilustracje dobrej jakości oraz znacząca liczba tabel i aneksów.

Wyrażając wdzięczność dr. Marcinowi Frąsiowi za przygotowanie publikacji książkowej, dziękujemy za podjęcie się niezwykle trudniej i czasochłonnej pracy badawczej nad bezcennym materiałem źródłowym. Jesteśmy przekonani, iż niniejsza publikacja będzie nieocenionym przewodnikiem dla przyszłych badaczy dziejów miast i mieszczaństwa w Wielkopolsce. Dzięki temu wiele lat pracy Autora zostanie dobrze wykorzystanych.

Za pozytywne recenzje dziękujemy prof. dr hab. Magdalenie Biniś-Szkopek i prof. dr hab. Michałowi Zwierzykowskiemu z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz prof. dr. hab. Januszowi Łosowskiemu z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Publikacja pod względem wydawniczym została przygotowana przez Wydawnictwo Rys. Prezesowi Wydawnictwa, dr. Tomaszowi Paluszyńskiemu, należą się szczególne słowa podziękowania za rady, wskazówki i pomoc, nie tylko na etapie organizacyjnego przygotowania projektu, ale przede wszystkim za wyjątkową sumiennność i determinację w dotrzymaniu harmonogramu realizacji projektu.

Oprócz dobrego pomysłu i wielkiego nakładu pracy ze strony Autora i wydawców, ważnym warunkiem powodzenia w realizacji każdego projektu wydawniczego, jest zabezpieczenie finansowe dla niezbędnych wydatków. Archiwa w Bydgoszczy i Poznaniu wygospodarowały odpowiednie środki na przygotowanie i realizację niniejszego projektu. Zintensyfikowane w ostatnich latach badania naukowe i działalność popularyzatorska w sieci polskich archiwów państwowych, pozwoliły nie tylko upublicznić wiele niezwykle cennych źródeł archiwalnych, ale przyczyniły się do znacznego poszerzenia spektrum badań, które możliwe są dzięki wykorzystaniu materiałów źródłowych. Wyrażamy przekonanie, iż wydawana rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie ważnego problemu naukowego i wzbogaca wiedzę o istotnym zjawisku sfery prawno-administracyjnej, społecznej i kultury miast dawnej Rzeczypospolitej, jakim były kancelarie wielkopolskich miast szlacheckich.

Eugeniusz Borodij
dyrektor

Archiwum Państwowego w Bydgoszczy

Henryk Krystek
dyrektor

Archiwum Państwowego w Poznaniu

Spis treści

Wstęp	9
Przedmiot badania.....	9
Zakres chronologiczny.....	10
Zakres terytorialny.....	11
Podstawa źródłowa	11
Stan badań	12
Metodologia.....	19
Konstrukcja pracy.....	19
1. Ustrój aktotwórcy	21
1.1. Miasta szlacheckie w sieci miejskiej Wielkopolski.....	21
1.2. Samorząd miejski	44
1.2.1. Właściciel	45
1.2.2. Burmistrz.....	46
1.2.3. Rada miejska.....	47
1.2.4. Wójt	48
1.2.5. Ława sądowa	49
1.2.6. Urząd burmistrzowsko-wójtowski (organ łączony, urząd obopólny).....	50
1.2.7. Trzeci ordynek	50
1.2.8. Inni urzędnicy.....	51
2. Organizacja pracy kancelaryjnej.....	69
2.1. Pisarz	76
2.1.1. Pochodzenie społeczno-geograficzne	80
2.1.2. Wykształcenie.....	85
2.2. Proces aktotwórczy.....	101
2.3. Archiwizacja.....	110
2.4. Miejsce pracy pisarzy	121
2.5. Czas	122
2.6. Koszty funkcjonowania kancelarii	124
2.6.1. Przychody	124
2.6.2. Wydatki.....	126
3. Produkcja kancelaryjna i pozostałość aktowa	143
3.1. Dokumenty/listy	143
3.1.1. Pieczęć miejska.....	155
3.2. Księgi.....	165
3.2.1. Treść zapisów w księgach miejskich.....	166
3.2.2. Upowszechnienie się księgi.....	176
3.2.3. Budowa.....	179
3.2.4. Oprawy	194
3.2.5. Ekstrakty.....	207

Zakończenie	213
Aneks 1. Zestawienie ksiąg miejskich	217
Aneks 2. Wykaz pisarzy	268
Aneks 3. Inwentarze archiwów miast szlacheckich Wielkopolski	326
Aneks 4. Wykaz dokumentów i listów	333
Spis ilustracji	439
Spis tabel	441
Bibliografia	443